

[VARLIKLARIN DERECELERİ]* VE İNSANLARIN
AHİRETTEKİ HALLERİ**
(İzz b. Abdisselâm v. 660)

Çev: Ali PEKCAN***

SUNUŞ

MÜELLİF HAKKINDA

Kaynaklarda Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımeşkî eş-Şâfiî olarak yer alan müellif, 'Âlimlerin sultânı' lakabıyla tanınmış olup, H. 577 (M. 1181) yılında Dımeşk'te doğmuştur. Temel İslâm Bilimlerinin her dalında çok iyi eğitim almış, bunun bir yansıması olarak kıymetli eserler vücûda getirmiştir. Hocaları arasında Şihâbüddîn Sühreverdî (v. 632) ve Seyfüddîn Âmidî (v. 631) gibi önde gelen bilginler yer alırken, öğrencileri arasında ise, Şihâbüddîn Karâfî (v. 684), Ebû Şâme el-Makdisî (v. 665) ve İbn Halef Dimyâtî (v. 705) gibi otorite âlimler bulunmaktadır. Dımeşk'te (Şimdiki Şam kentinde) uzun müddet medrese hocalığı yapmıştır. Daha sonra Mısır'a gitmiş aynı yönde çalışma ve faaliyetlerine devam etmiştir. Hem sıradan halk hem de ilmiye sınıfı nezdinde haklı bir şöhrete ulaşan İzz b. Abdisselâm, hayatı boyunca hakkı dile getirmekten sakınmamış, ulemânın taşınması gereken misyonu başarıyla yerine getirmiştir. Özellikle fıkıh hükümlerinin hikmetleri ve gayelerine vukûfiyetiyle öne çıkmıştır. Onun bu sahada kaleme aldığı *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihî'l-Enâm* adlı eser, onun bu yönünü açığa çıkarması bakımından önemlidir. Bunun dışında birçok eseri de bulunan müellif, *cihad, mücâhede ve içtihad* dolu hayatını h. 660 (m. 1262) Kâhire'de tamamlamıştır. Allah kendisine rahmetiyle muamele etsin. Âmin.

* Risâlenin orijinal adı, '*Beyânü Ahvâli'n-nâs*'tir. Ancak bu isim ile *-eser okunduğunda da görüleceği üzere-* risâlenin içeriği ile tam da örtüşmemektedir. Bu yüzden biz, içerikle de uyum sağlamak ve okuyucuyu daha iyi bilgilendirmek amacıyla böyle bir başlık verdik.

** *Beyânü Ahvâli'n-Nâs Yevme'l-Kıyâme*, İyâd Hâlid et-Tabbâ' tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır. Girişle birlikte 52 sayfadan müteşekkildir. [Dâru'l-fikr, Beyrut 1998]

*** Dr., DİB. Konya/Selçuk Eğitim Merkezi. pekalisait@mynet.com

RİSÂLENİN ÇEVİRİSİ¹

İNSANLARIN HALLERİ HAKKINDA

'Âlimlerin Sultanı' lakabıyla meşhur büyük İslam bilgini İzz b. Abdisselâm (v. 660) şöyle der:

Bu dünyada insanların çoğu zararda iken, geri kalanları kârdadır. Buna göre kârlı mı ya da zararlı mı olduğunu bilmek isteyen kimse, kendini *Kur'ân ve Sünnete* arz etsin. Eğer kendinin, bu iki esasa uygun durumda olduğu kanaatinde hisse derse kazançlı, değilse hüsrandır.

[ASR SÛRESİNİN FAZİLETİ]

Nitekim Allah kazançlı çıkanları ve kaybedenleri haber vermiş, bunun bir ifadesi olarak 'asr'a yemin etmiş, dört niteliği kendilerinde toplayan kimselerin dışında kalanların mutlak hüsranda olduklarını belirtmiştir.² Bu vasıflar şunlardır:

1-İman 2-Sâlih amel 3-Hakkı tavsiye etmek 4-Sabır tavsiye etmek.

Rivayete göre Sahâbiler, bir araya geldiklerinde *Asr* sûresini okumadan dağılmazlardı.³

Sûredeki '*el-Asr*' dan ne murat edildiği hususunda ihtilaf edilmiştir. Bunun '*salât-ı vustâ*' (günün orta namazı) demek olan *ikinci namazı* olduğu söylendiği gibi, bilinen *yüzyıl* manasına olduğu da söylenmiştir.⁴

Yine aynı sûredeki '*sâlihât*' (sâlih amellerden)tan ne kastedildiği hususunda da farklı yorumlar yapılmıştır. Kimi bilginler, bundan kastın *farz olan emirler* olduğunu savunurken, kimileri de sâlih ameller olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Sûredeki '*hakk*' kelimesine gelince, bunun Yüce Allah'ın kendisi olduğu belirtilmiştir. Buna göre mana: '*hakk*'ı (*Yani; Allâh'a*) *taatte bulunmayı tavsiye ederler.*' şeklinde olur. Bu sözcükten kastedilenin İslâm ve Kur'ân olduğu da söylenmiştir. Bu durumda mana şöyle olur: "Onlar birbirlerine hakk'a ittibayı yani ona uymayı tavsiye ederler' Şu ayetlerde bu mana kastedilmiştir. "*Rabbinizden size indirilen şeye ittiba edin!*"⁵;"*Rabbinden sana indirilene ittiba et!*"⁶

Sûrede geçen 'sabır' kelimesinin kapsamına, '*taatlara sabır*', -ki bu sabra, masiyetlere karşı sabır da girer- girdiği gibi, '*bela ve musibetlere sabır*' da girebilir.

İşte bu dört esas ve özelliğin bir kimsede toplanması, oldukça önemli ancak zamanımızda az rastlanır bir durumdur.⁷ İnsan, *-yaptığı amellerin, söylediği sözlerin*

¹Eserin çevirinde şu hususları belirtmekte yarar görüyoruz: Küçük bazı tasarruflar bulunmakla birlikte metne bağlı kalınmıştır. Yazara ait biyografik bilgi tarafımızdan eklenmiş olup, metindeki bazı başlıklar konuyu daha iyi anlatması amacıyla tarafımızdan konulmuştur. Bize ait konu başlıkları [] şeklinde paranteze alınmıştır. Dipnotların konuyla doğrudan bağlantılı olanları çevrilerek, kimi açıklayıcı bilgiler tarafımızdan eklenmiş ve (ç.) sembolüyle ifade edilmiştir.

²*Asr* sûresi 1-3.

³Bunu Taberânî, *el-Evsat* adlı eserinde, Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*'ında Ebû Müleyke ed-Dârimî kanalıyla rivayet etmişlerdir.

⁴Bu tefsirler için bkz. İbn Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX/290; Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, I/537.

⁵Arâf, 3.

⁶Ahzâb, 2.

⁷Yazar burada, kendi yaşadığı dönemi yani hicrî yedinci asrı kastetmektedir.(ç.)

kötü ve çirkin olduğunu bildiği halde-, Allah'ın, sözü edilen nitelikleri taşımayan kimselerin hüsranda olduklarına dair üzerine yemin ettiği bu (dört) özelliği kendisinde nasıl toplayacaktır! Zira nice isyankâr kimseler vardır ki, kendilerini ita-atkâr; nice haktan uzak kimseler vardır ki kendilerini hakka yakın zannederler. Nice insanlar vardır ki, (şer-i şerife) muhalif olduğu halde kendisini muvafık; nice itaatten çıkmış kimse, kendisini hakka son derece bağlı olduğunu zanneder. Nice hakka sırt çevirmiş kimse vardır ki, kendisini hakka yöneldiğini düşünür, nice haktan kaçan kimse vardır ki, hakkı aradığını iddia eder. Kimi cahiller kendilerini âlim, kimi korkaklar kendisini cesaretli, kimi mürailer kendilerini ihlaslı, kimi yoldan çıkmışlar, kendilerini doğru yolda, kimi körler kendilerinin gördüğünü, kimi dünyalık peşinde koşanlar da kendilerinin zahit olduğunu düşünürler!

Bazı ameller vardır ki, mürailer, *-kendi aleyhlerine olduğu halde-* bu tür amelleri kendilerine dayanak yaparlar. Kimi taatler de vardır ki, *-yasak olmasına rağmen-* başkalarına duyurup işittirmek isteyenleri helake sürükler. İşte bütün bu durumların değerlendirilmesinde tek ölçü ve mihenk taşı şer-i şeriftir.

Bu ölçü sayesinde kar ve zarar ortaya çıkar. Şeriat mizanında karlı çıkanlar, Yüce Allah'ın velisi ve dostudurlar. Bu sınıftaki kimseler de kendi aralarında derece derecedirler. Bunların içerisinde en üst mertebede olanlar, peygamberler olup, daha sonra sırasıyla diğerleri gelirler. Dereceler yukarıdan aşağıya doğru azalarak belirlenir.

Bu mizanda tartıları eksik çıkanlar ise, hüsranda olanlardır. Onların tartıdaki hafiflikleri birbirinden farklıdır. En hafif gelenler kâfirlerdir. Mizanda tartıları hafif gelenler de daha üst düşük dereceden daha az düşük dereceye doğru bir sıralamaya girerler. Bunların en üst düşüğünü ise küçük günahların en küçüğünü işleyenler oluşturur.

Eğer sen, havada uçan, su üzerinde yürüyen, gaybden haber veren, sonra da *-helal kılıcı bir sebep yokken-* şer-i şerife muhalif amelleri işleyen, mubah kılacak bir neden olmadığı halde vacip olan amelleri terk eden birisini görürsen, bil ki o kimse, Yüce Allah'ın cahilleri imtihan için tayin ettiği bir şeytandır. Bu, Allah'ın, dalalette kalanlar için sapıtma vasıtası yaptığı şeylerden uzak değildir. Nitekim Deccâl de *-sapıkları denemek amacıyla-* insanları öldürüp diriltmektedir. O harap bir yere gelecek, hazinesi de arı beyinin takibi gibi ardından gelecek.

Deccalın yanında, insanların görmesi için cennet ve cehennem bile hazır edilmiştir. Halbuki, onun cenneti, cehennem; cehennemi de cennettir. Öte yandan o, yılan çıyan yer, sapkınlığı konusunda cahillerin kendisine uymaları için kendini ateşe bile atar.⁸

VARLIKLARIN DERECELERİ

Cevherler ve cisimlerin tamamı zatları bakımından eşit iken, aralarındaki üstünlük; sıfatları, özellikleri, üstün ve faziletli niteliklere nispetleri itibariyledir.

⁸ Deccâl'in vasıfları ve yapacakları hakkındaki rivayetler için bkz. Müslim, Fiten, Hd. No:2936; Ayrıca kıyamete yakın zuhur edecek fitneler ile İsâ *aleyhisselam*'ın gökten inişine dair bilgilerin güzel bir derlemesi ve değerlendirmesi için Keşmîr'nin *et-Tasrih bimâ Tevâtera fi Nüzûlî'l-Mesîh* adlı eserine bakılabilir. (ç.)

VARLIKLAR ARASINDAKİ DEĞER VE ÜSTÜNLÜK İKİ TÜRLÜDÜR

A-Cansız varlıklar arasındaki üstünlük

Buna göre mücevher, altından; altın, gümüşten; gümüş, demirden üstün olduğu gibi, ışık, karanlıklardan; saydam olanlar, olmayanlardan; ince ve latif olan şeyler, kalın ve yoğun olan şeylerden; aydınlatıcı olan karanlık oluşturan, güzel çirkinden daha üstündür.

B-Canlılar arasında üstünlük

Bunlarda aralarında çeşitli kısımlara ayrılırlar:

1-Şekil ve görünüş bakımından güzel olanlar.

2-Beden ve cisim bakımından güçlü olanlar. [Bu güçler, çekme, tutma, itme, mücadele edebilme (çekişme), cihada, kıtala ve ağır şeyleri taşımaya güç yetirme, gibi nitelikte olurlar]

3-Hayra götüren, şerden uzaklaştıran sıfatlar. [Mesela, gayretli olma, haya (utanma), şecaat (cesaret), hilim (ağırbaşlılık/yumuşaklık), teennî ile hareket etme ve cömertlik gibi.]

4-Akıl ve (zekâ).

5-Duyular.

6-Sonradan öğrenilen bilgiler:

a-Yüce Allâh'ın varlığı; onun zati, selbî (sübûtî) ve sıfatları hakkında bilgi sahibi olmak.

b-Peygamberlerin gönderilişi, onların verdikleri haberler ile kitapların indirilişi hakkında bilgi sahibi olmak.

c-Allah Teâlâ'nın beş temel esas -ki bunlar; vaciplik-haramlık-mekruhluk-mendupluk ve mübahlıktır- ile bu beş esasın şart ve manilerine dair koyduğu hükümleri bilmek.⁹

7-Yukarıdaki bilgi kaynaklarından meydana gelen haller. Mesela, korku, ümit, utanma, tevekkül, yüceltme ve büyük sayma gibi.

8-Emir ve nehiy konusunda Yüce Allah'a itaat etmek.

9-Yine Yüce Allah'ın, bu bilgi, hal ve taatlere karşı verdiği uhrevî lezzet ve sevinçler, cismânî ve rûhânî hazları oluştururlar. Örneğin, Allah'ın olası azabından güvende olmak, ona yakınlık ve ünsiyette bulunmak, onun selâmını ve kelâmını işitmek, daimî hoşnutluk ile müjdelenmek ve elem verici azaptan kurtularak Rab Teâlânın kerîm cemâlini seyretmek gibi.¹⁰

Bu sözü edilen faziletlerin bazıları diğerlerine göre daha üstündür. Bu nedenle, kim bu faziletlerle donanmış ve bezenmiş ise, işte o kimse yaratıkların en hayırlısı konumuna yükselmiştir. Bu faziletli sıfatların içerisinde en değerli olanı *marîfetullah* denilen bilgiyi elde etmek, (ahirette) Yüce yaratıcının cemalini görmektir.

⁹ Bu beş unsur ya da niteliğin işlendiği bilim dalı fıkıh usûlü ilmidir. Bunlara usulde *reklîfi ve vaz'î* hükümler adı verilmektedir ki, bu hususlar, usul ilminin çok önemli bir bölümünü teşkil ederler. (ç.)

¹⁰ Bu konularda daha fazla bilgi edinmek için müellifin *Şeceratü'l-meârif* ve *el-Fevâid* adlı eserlerine bakılabilir.

Melekler arası fazilet sıralaması da, onların yapısında bu sıfatların bulunup-bulunmamasına bağlıdır. Bu konuda iki melek aynı seviyede iseler, o zaman bunlardan birinin diğerine üstünlüğü söz konusu olmaz.

Yine aynı şekilde, insan ile melek, bu belirtilen husus konusunda eşit seviyeler ise, önceki durumla aynı niteliği taşırlar. Ancak, insan bu üstün vasıflardan bir nitelikle ötekinden daha önde ise bu durumda o, daha üstün bir düzeye gelmiş demektir. Bunun tersi de aynı hükmü alır.

FAZİLET VE ÜSTÜNLÜK, SADECE KEMÂL (İDEAL) VASIFLAR İLE SINIRLIDIR

Kemâl (olgunluk/tamlık), ya *meârif* (bilgiler), hâl ve taatler şeklinde, ya da haz ve lezzet alma biçiminde meydana gelebilir. Bunun bir sonucu olarak Yüce Allah, velî ve nebîlerin bedenlerine, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, hiçbir gönle ve zihne gelmeyen (bilinmedik) bir ihşanda bulunduğu; bunun yanı sıra onların ruhlarını da kâmil manada bilgiyle donattığı, peş peşe gelen güzel hallerle onları bezediği, kendisine bakmayı ve kendisinden hoşnut olmayı bir lütuf olarak verdiği zaman, meleklerle nereden bu tip nitelikler ihşan edilecektir?

[RUH VE BEDENİN BİRBİRLERİNE KARŞI KONUMLARI]

Şu hususu da bilmelisin ki, cesetler ve bedenler, ruhların meskeni durumundadırlar. Bu yüzden mesken ile onda ikamet edende çeşitli nitelikler bulunur. Meskende yaşayan kimse, içinde yaşadığı bu meskenden daha değerli olabildiği gibi, bunun tersi de mümkündür. Ya da bu iki şey değer bakımından eşit seviyededirler. Eğer bu şeref meskeninde yaşayan kimseye ait ise, meskenin değersizliğine önem verilmez. Şayet bu değer, yaşayan kimseye değil de meskene ait ise, ikamet edene bunun hiçbir yararı dokunmaz. Bir daha söylemek gerekirse, bedenler ruhların yaşadığı ve iskân ettiği bir mesken konumundadır.

[İNSAN MI YOKSA MELEK Mİ DAHA DEĞERLİDİR?]

Öteden beri insanlar bu konuda farklı görüşlere sahiptirler. Eğer, bir kimse, değer bakımından ruhları taşıyan bedenleri ölçü alırsa o zaman meleklerin bedenlerinin, *-yapılarında kötü ve değersiz karışımlar bulunduğundan dolayı-* insanların bedenlerinden kesinlikle daha değerli ve daha üstün olduğu sonucuna varabilir.

Bir başkası da, bedenlerin ruhların barınağı olduğu hususunu bir an için göz ardı ederek, sadece ruhları bakımından insanları ve melekleri bir değerlendirmeye tabi tutarsa, o zaman nebîlerin ruhları meleklerin ruhlarından daha değerlidir, diyebilir.

[PEYGAMBERLER MELEKLERDEN ÜSTÜNDÜR]

Peygamberlerin ruhları meleklerin ruhlarından şu açılardan üstün tutulmuştur:

1-Peygamberlik (görevi).

Elçi Meleklerin sayısı son derece az olduğu gibi, bunlar bir tek nebiye elçi olarak gelirler. İnsan peygamberler ise, tek bir topluluğa geldiği gibi bütün insanlığı irşat için de gönderilebilir. Yüce Allah o toplumlara, bu peygamberler aracılığıyla hidayet etmiştir. Yaptıkları tebliğin ecrini aldıkları gibi, hidayetine aracı olduğu kimselerin ecrinin bir mislini de alırlar. Bütün bunlar melekler için söz konusu değildir.

2-Allah yolunda cihat etmek.

3-Dünya hayatının sıkıntı ve musibetlerine karşı sabretmek. [İşte bu hususu, şu ayet dile getirir. "...Allah sabredenleri sever..."]¹¹

4-Acısıyla tatlısıyla kadere rıza göstermek.

5-Bir de, iyiliği emretmek, kötülükten nehyetmek suretiyle Allah'ın kullarına fayda sağlamak.

Bütün bu hususlar melekler için söz konusu değildir.

6-Yüce Allâh'ın ahirette sâlih kullar için hazırladığı, gözün görmediği kulağın işitmediği nimetlerdir ki, bunlar özü itibariyle önceden bilinmeyen üstün değerleri içinde barındırırlar. Bu da melekler için söz konusu değildir.

7-Yüce Allâh'ın ahirette sâlih kullar için hazırladığı ünsiyet, rıza ve Allâh'ın cemâlini görmek gibi rûhânî nimetlerdir ki, bunlar melekler için söz konusu değildir.

Eğer, 'Melekler gece gündüz hiç aralık vermeden hep tesbihatta bulunurken, peygamberler zikirlerine bazı zamanlar ara veriyorlar, örneğin uyuyorlar' denilirse,

Ben de derim ki:

Peygamberlerin tesbihatlarına bazen ara verdikleri hususu doğrudur. Ancak, onlar, bu dönemde de (boş durmaz) mutlaka rablerini senâ ederler. Tesbihattan daha önemli ibadet ve taatlerle meşgul olurlar. Uyku onların bedenlerine has bir durum iken onların kalpleri ise hiç uyumaz daima uyanıklık halinde olur. Ahirette de peygamberler, nefes alır gibi tesbihte bulunma konusunda meleklerle eşit olacaktır.

8-Bilgi edinme yolları adem oğluna hastır. Zira Yüce Allah eşya ve varlıkların isimlerini (Âdem *aleyhisselâm*'a) ilham yoluyla öğretmiştir. Aynı zaman da (kendisi ile ilgili) daha önceden bilmediği birçok faydalı konuyu da bu yolla kendisine öğretmiştir.

9-Öte yandan Yüce Allah, meleklerle, Âdem'e (saygı) secdesinde bulunmalarını emretmesi de insanoğluna özgü bir fazilettir. Zira kendisine secde edilen, secde edenden daha üstün ve değerli konumdadır.

Kısaca Melekler, asla peygamberlerden üstün değildirlere. Ancak birisi hayalen ve vehme dayalı bir kuruntu ile bunun tersi bir sonuca varırsa o başka!... Zira nice hayal ve vehme dayalı yerleşik bazı ön kabuller vardır ki, aslında durum bunun tam tersinedir. Örneğin birisi, iki şahsı bir takım taatlerde bulunduğunu zahiren bunlardan birinin diğerinden üstün olduğunu zanneder, ancak diğer şahıs, marifetleri ve bir takım (güzel) halleri içeren az ama kaliteli ibadetlerde bulunur, işte bu şahıs birçok bakımdan diğerinden üstün durumdadır. Daha arif olan kişinin az ameli, daha az arif olan kişinin çok amelinden daha hayırlıdır.

Yüce ve kemâl vasıfları düşünerek senada bulunan birisi ile gaflet içerisindeki bir kalple sadece diliyle senada bulunan arasında çok fark vardır.

Nitekim şöyle söylenmiştir.

¹¹ Âl-i İmrân, 146.

Yüce Allâh'ın celal ve cemal sıfatlarını aklında tutarak O'nu öven bir kim-
senin durumu ile kalpleri gafil olduğu halde dilleriyle Allâh'ı zikredenlerin duru-
mu bir olur mu?

Şiir:

Sürme çekilen göz, doğuştan sürmeli göz gibi değildir.

Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, üstün hallerin, hiçbir gayret gös-
termeden sadece sözde marifeti anmakla, dile getirmekle kazanılması da müm-
kün olmaz.

Eğer, 'Tamam, diyelim ki, faziletlerin çoğunun da meârif ve hallerin değe-
rinden kaynaklanmasına karşın, yine de sözünü ettiğiniz sebeplerden dolayı
nebîlerin meleklerden daha üstün olduğunu, onların bedenlerinin de meleklerin-
kinden daha değerli olduğunu, kabul ettik. Peki, durum böyle iken yine siz, niçin
nebîlerin bu hususta da meleklerden daha üstün olduğunu söylersiniz?' denilirse,

Biz de cevaben şöyle deriz:

Sözünü ettiğiniz durumların şu hususları da ihtiva ettiğini söylemek
mümkündür.

1-Melekler ve nebîler, *meârif* ve *ahvâl* bakımından eşit olsalar bile, nebîler
cennet nimetleri, rabbın rızası ve Rahmân'ın cemâlini seyretmek gibi hususlardan
dolayı meleklerden daha üstündürler.¹²

2-Nebîler, *meârif* ve *ahvâl* bakımından meleklerden üstün olabilir. Buna
cennet nimetleri, rabbın rızası ve Rahmân'ın cemâlini seyretmek gibi üç husus
daha eklenebilir. İşte bu üç şey bakımından peygamberler meleklerden üstündür-
ler.

3-Sözü edilen *meârif* ve *ahvâl* gibi artı nedenlerden dolayı melek, nebîden
üstün olabilir. Ancak nebî, her ne kadar melekler, beden bakımından kendilerin-
den daha üstün olsalar da sözü edilen üç nimet ve kendine özgü ibadetleri nede-
niyle onlardan daha faziletli olurlar. Çünkü bedenler (ruhların) meskenleridir.
Hâlbuki asıl şeref, meskene değil, o meskende ikamet eden kimseye aittir. Bir
başka deyişle itibar meskene değil, onda kalan kimseyedir. Nitekim peygamberler,
annelerinden üstün olmalarına karşın (dünyaya gelmeden önce zorunlu olarak)
onların karnında iskân etmişlerdir.¹³

Şiir:

'İsâm'ın kendisi, 'Isam'ı (bele takılan kayışı) şerefliendirir.¹⁴

Mesîh (Îsâ)'in ruhu Meryem'in bedeninden daha üstün ve değerlidir.
İbrâhim^[Aleyhis selam]'in ruhu annesinin cesedinden daha üstündür. Yine, Rasûlullâh
^[sallallahu aleyhi ve sellem]'in ruhu, annesinin bedeninden daha faziletlidir.

¹² Konunun daha iyi anlaşılması için bu kısımlardaki bazı tekrarları kaldırdık.

¹³ Konu ile ilgili olarak müellifin şu eseri önemlidir. *Bidâyetü's-Sûl fî Tafdîlî'r-Rasûl* ^[sallallahu aleyhi ve sellem] [thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ']

¹⁴ Bu beyit, yeni yeni şöhrete ulaşanlar hakkında söylenen bir atasözüdür. Bu beyitteki ilk 'İsâm' dan kasıt; *İbn Şehber Hâcîp Nu'mân İbnü'l-Münzir*'dir. İkinci 'İsâm' ise, bele takılan kayış anlamına gelmek-
tedir.

Müminlerin çocuklarından kâfir olanlar, yaratıkların en kötüleridir. Bu tip kimselerin ceninlerinin kaldığı anne karnı onların şahıslarından daha değerlidir. Örneğin bir mümin kadın bir kâfir çocuğa gebe olsa, o annenin bedeni, olacak çocuktan daha faziletlidir. Çünkü ruh olarak o, en aşağılık sıfat olan göklerin ve yerin rabbini inkârı kabul etmiştir.

[RÛHUN BEDENDEKİ YERİ HAKKINDA]

Eğer, 'Rûh, bedenin neresinde bulunur?' diye sorulursa, cevaben şöyle deriz:

İnsan bedeninde iki rûh bulunur.

Bunlardan birincisi '*Yakaza rûh*'u olup, Allah Teâlâ'nın adeten üzerinde hüküm icra ettiği '*uyanık olma*' vasfı taşıyan ruh budur. Bu ruh bedende bulunduğu zaman insan uyanıklık halinde demektir. Bu ruh bedenden ayrıldığı zaman insanda 'uyku' denen olgu meydana gelir ki, işte cesetten ayrıldığı zaman çeşit çeşit rüyaları gören ruh ta bu ruhtur.

Eğer insan rüyasında kendini göklere çıkmış görürse, bu görülen rüyanın sâlih bir rüya olduğunu gösterir. Çünkü şeytanlar bu yüksek semalara çıkamazlar. Eğer insan kendini göklerde (gezinip dolaşırken) görmez de aşağılarda bir yerlerde görürse, bu rüyanın, şeytanlar tarafından ilkâ edilen bir nitelik taşıdığını gösterir. Daha sonra bu ruh tekrar önceden bulunduğu bedenine dönerse, insan hemen eski hali olan uyanıklığa geçer.

Sözü edilen ikinci ruh, (yaşama ve diriliği gösteren) '*hayat ruhu*'dur.

Bu ruh bedende bulunduğu zaman insan hayatta olur. Ondan ayrıldığında ise ölüm denilen olgu meydana gelir. Bu ruh tekrar bedene dönerse hayat yeniden başlamış olur.

İşte sözünü ettiğimiz ruhların bedendeki yerini –*Yüce Allah'ın kendilerine ilham ederek bildirdiği kimselerin dışında*– hiçbir kimse bilemez. Bu ruhlar, anne karnındaki iki cenin gibidir.

Bazen de insanın içinde *üçüncü* bir ruh bulunur ki, buna '*şeytan ruhu*' demek mümkündür. Bu ruhun bulunduğu yer göğüştür. (sadır) İşte şu ayet buna işaret eder.

"...ki o, insanların göğüslerinde, onlara vesvese verir..."¹⁵

Öte yandan bununla ilgili olarak sahih bir hadiste de şöyle bir ifade yer alır.

"Bir kimse 'hâ' 'hâ' diye esnediği sırada Şeytan onun içinde/karnında ona güler."¹⁶ Bir başka hadiste geldiği üzere, "...İnsana bir meleğin dürtmesi¹⁷ olduğu gibi bir de şeytanın dürtmesi vardır..."¹⁸

¹⁵ Nâs sûresi, 5.

¹⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, II/242. Ayrıca bkz. *Buhârî*, 6223; 6226 Ebû Hüreyre' [*radıyallâhu anh*] den.

¹⁷ Hadiste geçen "*lemme*" kelimesi, dürtü, bir şeyi atmak, uğramak, denk getirmek gibi anlamlara gelir. Bundan kasıt ise, kalpte *şeytan* ya da *melek* aracılığıyla aniden oluşan hareketlenmedir. Bu hareket Şeytandan kaynaklırsa *vesvese*, melek tarafından gelirse *ilham* denilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Mübârekfûrî, *Tuhtetü'l-Ahvezî bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, VIII/265.

¹⁸ Hadisi *Tirmizî* rivayet etmiş, hadisin *hasen-ğarîb* olduğunu söylemiştir. Hd.no: 2991.

Kelamcılardan biri şöyle demiştir: "Görünen o ki, ruh kalbin yakınındadır. Buna göre ruhun kalpte olması uzak bir ihtimal değildir." Benim düşünceme uygun düşen de bu görüştür. Dolayısıyla, meleğin, iki ruhun bulunduğu yere girmesi mümkün olduğu gibi, şeytanın da buraya girmesi pekâlâ mümkündür. Ayrıca bu sözü edilen ruhların, aslında, değerli ve değersiz sıfatlardan kendisine uygun olanları üzerinde barındıran tek bir cevher olmaları da söz konusu olabilir.

Yine, bu ruhlardan her birinin gören, duyan, isteyen, güç yetiren, bilen, konuşan ve diri olan bir beden olması da mümkündür. Bu durumda bu ruhlar, diri bir karında az diri bir canlı (cismın) içinde bulunan tam bir varlık halinde demektir. Yani işiten bir varlığın içinde işiten, gören bir varlığın içinde gören, bilen bir varlığın içinde bilen, güç yetiren bir varlığın içerisinde güç yetiren, isteyen bir varlığın içinde isteyen, konuşan bir varlık içerisinde konuşan bir başka canlı şeklinde olabilir. [Ruhun bir canlı bir varlığın içerisindeki durumu gibi olur.]

Böylece yüce Allah âdetini şöyle icra eder: Beden bir şeyi gördüğü zaman ruhu da görür. Beden bir şeyi işittiği zaman ruhu da hemen işitir. Beden bir şeyi idrak ettiğinde ruhu da hemen o şeyi idrak ediverir.

Ruhların tamamının nûrânî, latîf ve şeffâf varlıklar olması da mümkündür. Şeytan ve cinlerin dışında özellikle meleklerin ve müminlerin ruhlarının bu şekilde olduğunu söylemek de yanlış olmaz.

Ruhların bedende olduğunu ifade eden ayetlerden biri de şudur.

"Hele can boğaza dayandığı zaman, işte o vakit siz bakar durursunuz."¹⁹

Hayat ruhunun varlığına şu ayet delalet eder.

"Deki; Sizin canınızı, görevli ölüm meleği alır." ²⁰ Bir başka ayette şöyledir: "Eğer görüşünüzde sadık iseniz (çıkan) ruhu geri döndürün!"²¹ Bu hususa işaret eden bir hadis-i şerif şöyledir:

"*Ruh bedenden ayrıldığında, onu gözler takip eder.*"²²Müfessirler, âyetteki "*Can boğaza ulaştığında*" bölümünde kastedilen bedendeki ruh olduğunda ittifak etmişlerdir. Konuya ilişkin diğer âyetler de şunlardır: İnsanın yaratılışı bağlamında Yüce Allah şöyle buyurur:

"Onu düzenleyip şekle soktuktan sonra ruhumdan üfledim!"²³ "Ona ruhumuzdan üfledik!"²⁴ Bunun takdirî anlamı; "Onun bedenine/cesedine ruhumuzdan üfledik!" demektir.

Hayat ve yakaza ruhlarına işaret eden bir ayette şudur:

"Allah, insanın ruhunu onun ölümü anında alır."²⁵ Bu ayetin bu bölümünün takdiri anlamı; "...Bedenlerinin ölümü sırasında..." şeklindedir. "...Ölmeyenin de uykusunda iken canını alır." Bu bölümün takdiri manası ise,

¹⁹ Vâkıa, 83, 84.

²⁰ Secde, 11.

²¹ Vâkıa, 87.

²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/297; *Müslim*, Cenâiz, hd.no: 920.

²³ Hicr, 29.

²⁴ Tahrîm, 12.

²⁵ Zümer, 42.

"Uykudaki iken ölmeyen beden ruhunu alır." şeklinde olur. Bu âyetinin devamının takdiri de şöyle belirlenmiş olur.

"Ölümüne hükmettiği ruhları tutarak onların bedenlere girmesini engeller. Diğer ruhları da (almadan) onları salıverir. [İşte sözü edilen bu ruh, yakaza ruh denilen ruh çeşididir.] Tâ ki, onlar için belirlenmiş ölüm anına varıncaya kadar..."

İşte bu sırada hayat ve yakaza ruhları cesetlerden alınıp kabzedilir. Hayat ruhları asla ölmezler. Diri ve canlı olarak semâya yükseltirler. Bunlar içerisinde bulunan kâfirlerin ruhları yukarıdan aşağı atılır. Bu ruhlara sema kapıları açılmaz. Göklerin kapıları, -Yüce Allah'a arz edilinceye kadar- sadece mümin ruhlara açılır. Ne mutlu bu ruhlara!

[KABİR HAYATI SIRASINDA RUH NEREDE BULUNUR?]²⁶

Kabirde iken ruhlar, (önceden içinde buldukları) bedenden ayrı olarak sevaplarla nimetlendirilmiş ya da ceza ile azaplandırılmış bir şekilde bulunurlar. Bu şekildeki durumları birinci sûra üfürülünceye kadar sürer. Ölen müşrikler ise, burada, sûra üfürülünceye kadar azap görmezler. Ancak onlar:

"Bize yazıklar olsun! Bu kaldığımız yerden kaldırıp diriltlen de kimdir?"²⁷ diyerek hayıflanırlar.

Sonra, ölü kabirde iken *yakaza ve hayat* ruhları, Münker ve Nekir'in sorgulaması için onun cesedine geri iade edilir. Diriliş (*ba's*) ve toplanma (*nüşûr*) zamanı yaklaşınca *yakaza* ruhu tekrar kabzedilir. Böylece kırk yıl kadar uyurlar. Sûra üfürülünce *yakaza* rûhu tekrar bedenlere geri döner. İşte kâfir olan kimseler, bu sırada:

"Bize yazıklar olsun! Bu kaldığımız yerden kaldırıp diriltlen de kimdir?"²⁸ diye sorarlar. [Yani, yattığımız yerden bizi kim uyandırdı? diye.]

Melekler (ya da müminler) kendilerine şöyle derler:

"İşte Rahmân olan Allâh'ın size olacağını vaat ettiği, onun elçilerinin de olacağından haber verdikleri ba's (diriliş) budur!" derler.

İslâm âlimleri rûh'un *berzâh*²⁹ âleminde kabrin neresinde bulunduğu konusunda farklı görüşlere sahiptirler. *Şehitlerin ruhlarına* gelince, Allah Teâlâ bu ruhları yeşil renkli (cennet) kuşların(in) karnında iskân ettirir.³⁰ Bu kuşlar, cennet meyvelerinden yer, onun nehirlerinden içerler. Sonra da Arş'ın altında asılı kâdimimsi (ışık saçan) yerlere giderek oraya tünerler.

Âlimlerden bir grup, ruhların kabirlerin etrafında bulunduğunu söyler. Buna delil ve dayanak olarak ta Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi ve sellem]³¹in, kabirleri ziyarete gittiğinde onlara selam verdiğini, ashabına da bunu emrettiğini gösterirler. Nitekim Efendimiz [sallallahu aleyhi ve sellem]³² kabir ziyaretinde, "*Mü'min ve Müslüman diyarın sâkinleri selâm*

²⁶ Rûh'un mahiyeti, özellikleri, yeri, ölümsüzlüğü konusunda en güzel eserlerden birisi İbn Kayyım el-Cevziye'nin *Kitâbü'r-Rûh*'udur. Eser Türkçeye de çevrilmiştir. (İstanbul 1993, İz yy.)

²⁷ Yâsîn, 52.

²⁸ Yâsîn, 52.

²⁹ *Aralık, perde, engel* anlamlarına gelen bu kelime, *kabir hayatına* verilen bir nitelemedir.

³⁰ Bkz. Müslim, İmâre, hd.no: 1887.

sizeler!"³¹ diyerek, orada bulunanları selamlamıştır. İnsanlar arası örfte *ehl-i dâr*, bir evde veya o evin etrafında konaklayan kimselere verilen bir isimdir.

Bu âlimler, Rasûlullah'ın kabir azabından Allah'a sığınmayı emrediş ile bir defasında iki kişinin kabrine uğrayıp:

"Bu iki adam, çok ta büyük sayılmayan bir davranıştan³² dolayı azap görmektedirler..."³³ demesini bu hususa ikinci delil olarak gösterirler. Bu hadis de gösteriyor ki, ruhlar, kabirlerin çevresinde değil, bizzat onun içinde bulunmaktadır. En sağlam görüş de budur. İşte bu yüzden Hz. Peygamber [salallahu aleyhi ve sellem] şöyle buyurmuştur:

"(Mü'min bir kul kabre konulduğu zaman), kabir, (onun) rahat etmesi için genişletilir. Ba's (yeniden diriliş) gününe kadar kabri yeşillikle doldurulur."³⁴

Peygamberlerin bedenlerinin göğe yükseltildiği ileri sürülmüştür. Ancak bu sabit değildir. Bir grup ta, kâfirlerin ruhları Yemen'de bulunan *Ber(a)hût* adı verilen³⁵ bir kuyuda olduklarını söyler. Ancak, Sünnet ve hadis onların bu görüşlerini reddetmektedir. Zira Hz. Peygamber [salallahu aleyhi ve sellem], (mü'minlere) kabir azabından Allah'a sığınmayı emretmiş ve şöyle demiştir:

"Birbirinizi gömmeyi bırakacağınızı bilmeseydim, ölümlerin kabirlerinde gördükleri azabı size duyurması için Allah'a dua ederdim!"³⁶

Kabirde iken Mü'minlerin cesetleri, Âdem [alayhis selam]'in şeklinde, yani, göğe doğru altmış zira' boyunda olur.

Nitekim şair şöyle demiştir:

O diyar bildik bir diyar değil, o çadır da bildik bir çadır değil.

[DÜNYA VE AHİRETTEKİ YARARLAR VE ZARARLAR]

İnsanların en mutlu olanları, ahirete ilişkin maslahatlarını dünyaya ait maslahatlara tercih edenlerdir. Çünkü ahiret daha kalıcı ve da değerlidir. Bunun yanı sıra onlar, âhirete ait mefsedetleri ortadan kaldırmayı, dünyevî mefsedetlerin giderilmesine de tercih ederler. Çünkü ahirete ait mefsedetler, dünyaya ilişkin mefsedetlere göre daha kötü ve daha sürekli dirler.

Bir de şu hususu belirtmek gerekir ki, ahirete ilişkin maslahatlar ve mefsedetleri, dünyevî maslahat ve mefsedetlerle karşılaştırarak (benzer ya da aynı saymak) mümkün değildir.

Kim maslahatların celbi, mefsedetlerin def'i hususunda dünyayı, ahirete tercih ederse, aldanıp kaybetmiş olur. Çünkü ahiretin maslahatları saf ve katışksız olup, ona hiçbir mefsedet bulaşmamıştır. Oranın mefsedetleri de o kadar saf ve katışksızdır ki, ona hiçbir maslahat karışmamıştır.

³¹ Müslim, *Cenâiz*, Hd. no: 974; İbn Hanbel, *Müsned*, VI/221.

³² Hadiste Rasûlullah [salallahu aleyhi ve sellem], bu amelleri *idrardan sakınmamak* ve *dedikoduculuk* yapmak olarak belirlemiştir.

³³ Buhârî, *Cenâiz*, 1378; Müslim, *İmân*, 292; İbn Hanbel, *Müsned*, I/225.

³⁴ Buhârî, *Cenâiz*, 1374; Müslim, *Cennet*, 2870; İbn Hanbel, *Müsned*, III/126.

³⁵ *Ber(a)hût*, Arap yarımadasında bulunan bir kuyu ya da vadi adıdır. Bkz. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Ayrıca şu esere bakılabilir. Süyûtî, *Müfhemâtü'l-Akrân fî Mübhemâtü'l-Kur'ân*, s. 192. [thk İyâd Hâlid Tabbâ]

³⁶ *Müslim*, *Cennet*, hd. No: 2868; İbn Hanbel, *Müsned*, III/114, 175.

Dünyaya gelince, oradaki maslahatların, mefsedetlerden tamamen ayrılması oldukça güçtür. Zira burası gam, keder ve hüznün yurdudur.

Ayrıca bize, varlıkların ahiretteki şaki olmaları durumunda onların hallerinin, insan ve cin şakilerinin durumu gibi olduğuna dair hiçbir bilgi ulaşmamıştır.

[Yani ahiret deki kötü durumlar, dünyaya göre daha da ileri derecededir.] Durum, ahiretteki mutluluk bakımından da aynen geçerlidir. [Oranın mutluluğu dünyadakine asla benzemez.]

Öyleyse, amel edenler, işte bu sonsuz nimet ve mutluluğu elde etmek için çalışsınlar, onu elde etmek için birbirleriyle yarışsınlar!

Şöyle bir soru yöneltebilir:

Cebrâil [^{Alayhi}selâm], Hz. Peygamber [^{sallallahu aleyhi}ve sellem]’e Sahâbeden *Dihyetü'l-Kelbî*'nin suretinde geldiğinde onun ruhu nerede olur? *Dihye*'nin bedenine benzeyen bir bedende mi yoksa kendisi için yaratılan altı yüz kanadı bulunan bedende mi? Eğer ruh büyük olan bedende ise, o zaman Hz peygambere gelen ne ruh ne de beden bakımından *Cibrîl* değildir. Eğer ruh, *Dihye*'ye benzeyen beden de ise, bu durumda altı yüz kanadı olan beden, insanlardan birinin ruhu bedenden ayrıldığı zaman beden ölmesi gibi ölür mü? Yoksa ruhsuz olarak yaşamaya devam eder mi?

Bu soruya şu şekilde cevap verebiliriz:

İlk bedenden ayrılması o beden ölmesini gerektirmez. Zaten bu, uzak bir ihtimal de değildir. Çünkü ruhların ayrılmasıyla bedenlerin ölmesi aklî bir zorunluluk değildir. Bu, yalnızca, Allâh'ın insanların ruhunda uyguladığı genel-geçer bir âdetidir. Cibrîl'in bedeni hayatta kalır. Bu durumda onun bilgi ve taatlerinden bir şey de eksilmez. Onun ruhunun ikinci bir bedene intikali, şehitlerin ruhlarının yeşil kuşların bedenlerine intikali gibidir. Şehitlerin ruhlarının intikali, *tenâsüh*³⁷ ehlinin görüşlerine benzer.

Eğer, 'İnsana, güzel sûretinden dolayı sevap verilmez. Çünkü sûret, biçim ve şekil, insanın kendisinin belirlediği bir özelliği ve kazanımı değildir. Bütün bunları belirlemek kendi elinde değildir. İnsana, yine aynı şekilde aklından, hayra çağıran, kötülükten sakınan erdemli doğasından dolayı da sevap verilmez. Sevap ve ecir, sadece kazanılmış fiillerden dolayı insana verilmiştir. İşte şu ayet buna işaret eder.

"Gerçekten siz, sadece yaptıklarımızın kaşılığını göreceksiniz."³⁸ Hâlbuki yukarıda sözü edilen sıfatlar, insanın bizatihi amelleri olmadığı gibi, teklif (dini ve ahlâkî sorumluluk) de bunlarla ilgili değildir. Zira buna da gücü yetmez zaten. Bütün bunları belirttikten sonra şöyle bir soru yöneltebilir miyiz? "Peki, bir peygamber, nübüvvet ve risâlet görevinden dolayı sevap elde eder mi?"

Buna şöyle cevap veririz.

³⁷Tenasüh inancı: İnsan ruhunun, insan ölünce bir başka bedende yeniden hayata geldiği inancına dayanır. Bu inanç bazı yakın ve uzak doğu dinlerinde bulunmakta olup, İslâmiyet bu tür inancı kesinlikle reddeder. Bu konuda daha fazla ve ayrıntılı bilgi için Mehmet Görmez editörlüğünde bir heyet tarafından hazırlanmış *Yaşayan Dünya Dinleri* adlı esere bakılabilir. [Diyanet İşleri Başkanlığı Ankara 2007, s. 275 vd.] (ç.)

³⁸ Tûr, 16.

Rasullük (sadece elçilik) değerli bir sıfat olup, bundan dolayı kendisine sevap verilmez. Sevap, sadece risalet görevini eda etmekten dolayı verilir. Nübüvvette sevap verilir mi? Bu konuda âlimler farklı görüşlere sahiptirler. 'Nebî Allah'tan aldığı şeyleri insanlara bildirendir' görüşünde olanlara göre nebî, bundan dolayı sevap alır. Çünkü bu, onun fiilidir. Eş'arî mezhebinin görüşünde olup, 'Nebî, Allâh'ın kendisine bazı şeyleri bildirdiği kişidir' diyenlere göre nebî, Allâh'ın kendisine bir şeyler bildirmesinden dolayı sevap almaz. Çünkü bu, nebî'nin kendi fiili değildir. Nice şerefli nitelikler vardır ki, kişi bundan dolayı sevap almaz. Örneğin, kişinin kendi çabasının sonucu olamayan ilhamlar ve sıfatların en yücesi olan, Yüce Allâh'ın cemâline bakmak gibi ki, kişi bunlardan dolayı herhangi bir sevap ve ecir almaz.

Eğer, 'nübüvvet mi yoksa risalet mi? daha üstündür?' diye sorulursa, cevaben şöyle deriz:

Nübüvvet, risâletten üstündür. Çünkü nübüvvet, sadece Yüce Allah'a has ve ait olan şeylerden yani; celal ve kemal sıfatlarından haber vermektir. Zira bu olgu iki yönünden de Yüce Allah'la ilintilidir. Risalet ise, bir hususu sadece kullara bildirmekten ibarettir. Dolayısıyla nübüvvet görevinden daha düşük düzeydedir. Bir de sadece bir yönüyle Yüce Allah'la ilişkilidir. Diğer yönüyle kullarla ilgilidir. Buradan şu sonuca ulaşmak mümkündür. O da, '*iki yönünden de Yüce Allah'la ilgili olan, sadece bir yönüyle ilgili olandan efdaldir.*' Dolayısıyla nübüvvet, risâletten daha üstündür. Nitekim yüce Allâh'ın Hz. Musâ'ya söylediği; "*Ben âlemlerin rabbi olan Allâh'ım!*"³⁹ sözü, "*Firavun'a git. Çünkü o, çok azdır!*"⁴⁰ sözünden önce gelmektedir. Yüce Allah "*Firavun'a git. Çünkü o, çok azdır!*" sözünden önce söylediklerinin tümü nübüvvetir. Bundan sonra emrettiği tebliğ ise, risâlettir.

Nübüvvet, son tahlilde 'ilâh' ve ona vacip olan sıfatları tanıtmaya ile ilgili iken, (yani sadece Yüce Allah'la ilgili iken) risâlet; Allah Teâlâ'nın Rasûlüne, kullarına iletmesi için bir takım emir ve nehiyleri bildirmesi olgusuyla ilintilidir. İşte bu yüzden Yüce Allah, Cebrâil aracılığıyla Rasûlullah'a, "*Oku! Yaratan Rabbinin adıyla oku! Şüphesiz dönüş rabbinedir!*"⁴¹ diye söylediğinde bu sözler nübüvvet olmuştur. Allah ona okumayı emretmiş; rubûbiyyeti, her şeyi kendisinin yarattığını, insanı da '*alak*'tan yarattığını, kalemle yazı yazmayı öğrettiğini, kulların tümünün dönüşünün kendisine olduğunu bildirmişti. Bunların tamamı nübüvvetir.

Aslında risâlet (peygamberlik) görevi, Cebrail'in, Hz. Peygamber'e gelip, "*Ey Örtüsüne bürünen kalk ve uyar!*" dediği andan itibaren başlamıştır.⁴²

Yüce Allah'ın, Mûsâ (a.s.)'ya; "*Ben senin Rabbinim!*" diyerek, ona rubûbiyeti, bulunduğu yeri temizlemesini gerektiğini öğretmesi; huzurunda edepli olmasını sağlamak için ayakkabılarını çıkarmasını ve vahyedilenlere kulak vermesini emretmesi; kendisini risâlet ve nübüvvet görevi için seçtiğini bildirmesinden sonra;

³⁹ Kasas, 30.

⁴⁰ Nâziât, 17.

⁴¹ 'Alak, 1, vd.

⁴² Müddessir, 1-2.

"Benden başka ilah yoktur. O halde bana ibadet et ve beni hatırlamak (zikir) için namaz kıl"⁴³ buyurması da böyledir. Ayrıca, herkesin yaptığının karşılığını göreceği kıyamet vaktinin geleceğini bildirmiştir. Nitekim bunu da Peygamber Efendimize: "Şüphesiz dönüş rabbinedir." ayetiyle bildirmiştir. Yüce Allâh'ın, Hz. Mûsâ'ya bu ayetlerden sonra buyurdıkları ise nübüvvettir.

O'nun (c.c.) "Firavun'a git. Çünkü o azdı" sözü *risâlet* (görevin)in başlangıcı olmaktadır.

Hiçbir kimse üstün tutma ya da eşit sayma ölçütlerine vakıf olmadan bir kimseyi başka birinden üstün tutamadığı gibi eşit olduklarını da ileri süremez. Peygamberlerin ve meleklerin ruhlarının sahip oldukları *meârif* ve *ahvâlî* bilmeden, şer'î bir dayanağı esas almadan *üstün sayma* ya da *eşit tutma* işlemine girişmesi caiz değildir. Zaten bunu yapmaya da ancak Allahtan sakınmayan, yalancı ve gözü pek kimseler yeltenebilir.

[İNSAN MI YOKSA MELEK Mİ ÜSTÜNDÜR?]

İnsanın meleklerden daha üstün olduğunu gösteren ayetlerden biri de şudur: "İman edip, sâlih amel işleyenler yaratıkların en hayırlısidirler!"⁴⁴

Âyetteki '*berîyye*'den maksat, meleklerin de içinde bulunduğu tüm yaratılanlardır. Yine Cenâb-ı hak, *En'âm* suresinde bir kısım nebî'den bahisle, "Onların hepsini, bütün âlemlere üstün kıldık"⁴⁵ buyurmuştur. Melekler de ayette sözü edilen âlemler zümresindedir. Bu ayetteki '*âlem*' kelimesine gelince; Eğer, bu sözcüğün türemesini 'ilim' (bilgi) kelimesine dayandırırsan, o zaman melekler de ulemâdan sayılır. Yok, eğer, '*alâmet*' (belirti/gösterge) sözcüğünden türediğini söylersen, melekler ve Allah'ın dışındaki tüm varlıklar bu kavramın kapsamına girer. Zira bunların hepsinde Yüce Allah'ın varlığına, sonsuz kudretine, irâde ve ilmine, hayat ve hikmetine işaret eden bir işaret vardır.

Ek bir bilgi:

İki kişi hallerin herhangi birinde eşit olursa, bu durumda onlar fazilette eşit olmuşlardır. Haller aynı olduğunda, bu hale sahip olma zamanının uzunluk ve kısalığı bakımından birbirinden farklı olurlarsa, uzun zaman bu hale sahip olan kısa zaman sahip olandan daha üstün olur.

İki kişi hallerde birbirinden farklı olurlarsa, hallerden biri daha şerefli ve zaman bakımından daha uzun ise, bu hal sahibinin daha şerefli ve daha faziletli olduğunda kuşku bulunmamaktadır. Bunun örneği, korkan ve saygı gösteren kimsenin durumu gibidir. Saygı, korkudan daha üstündür. Saygı halinin zamanı, korku halinin zamanından daha uzun olursa, saygı korkuya iki yönden üstün gelmiş olur. Zamanlar eşit olursa, saygı haline sahip olan üstün olur. Saygı halinin zamanı, korku halinin zamanından kısa olursa, rütbe ve şerefi üstün olduğu için saygı haline sahip olan yine daha üstün ve faziletli olur.

Nitekim bir dinar ağırlığındaki bir mücevher, bir dinardan daha üstündür. Dinar ise, vafının gümüş vafından üstün olması sebebiyle iki dirhemden de, on

⁴³ Tâhâ, 14.

⁴⁴ Beyyine, 7.

⁴⁵ En'âm, 86.

dirhemden de daha üstündür. Kuyumculara göre taşıdığı üstün niteliklerden dolayı bazı dirhemler diğerlerine göre daha değerli olabilir. İnsanların birbirlerinden farklı oluşları da bu ölçü ile bilinir. Korkan kişi, üzerinde korku izlerinin görülmesiyle; saygı duyan kimse de, üzerinde saygı izlerinin zuhuruyla bilinir. Muhabbet, rıza, tevekkül, ümit ve diğer haller konusunda da durum böyledir.

Bir insanda saygının izleri, bir başkasında da korkunun izleri görüldüğünde, saygı izlerinin görüldüğü kişinin diğerinden daha üstün olduğunu anlarız. Yine iki kişiden birinde nimet ve lütuf sebebiyle yaratıcısına muhabbetin izlerini, diğerinde ise, *celal* ve *cemal* sıfatlarından kaynaklanan sevginin belirtileri tezahür eder. Üzerinde *celal* ve *cemal muhabbeti* bulunan kimse, üzerinde *nimet* ve *lütuf muhabbeti* bulunan kimseden daha üstündür. Zira *celal* ve *cemal* muhabbeti, doğrudan Allâh'ın zâtına ve sıfatlarıyla ilintili olduğu halde, *nimet* ve *lütuf* muhabbeti Allah'tan başkası varlıklarla ilintilidir. İnsanlar arasındaki dereceler de işte bu minval üzere bilinir.

[TAAT VE İBADET BAKIMINDAN İNSANLARIN DERECELERİ]

İtaat edenlerin mertebe ve dereceleri, onlardan hangisinin daha faziletli hangisinin daha düşük dereceli oldukları, onların taatle meşgul oluş şekillerine göre değişiklik gösterir. Eğer taatte bulunanlar taat konusunda eşitlerse, o zaman birbirine üstünlükleri olduğundan söz edilemez. Eğer, onlardan biri, taat bakımından diğerinden daha iyi durumda olmakla beraber *meârif* ve *ahvâl* bakımından daha düşük durumda ise, *meârif* ve *ahvâl*in değeri, ameller ve sözlerin değerine üstün tutulup öncelenir. İşte bu husus hadis-i şerifte şöyle ifade edilmiştir.

"Ebû Bekir sizi, çok namaz kılmakla çok oruç tutmakla değil, içinde taşıdığı bir tür vakarla⁴⁶ geçti!"⁴⁷

Yine Hz. Peygamber ^[salallahu aleyhi ve sellem], kendisinin yaptığı ibadetleri azımsayanlara karşı: "*Ben kendimi, sizin Allah'ı en iyi bileniniz, ondan en çok çekineniz olmamı ümit ediyorum*" buyurdu. Böylece Hz. Peygamber (s.a.v.), *marifet* (yüce Allah hakkında edinilen bilgi) ve çok çekinmeyi (*haşyet*), çok amel işlemekten daha değerli ve üstün görmüştür.

İNSANLARIN BERZAHTAKİ⁴⁸ DURUMLARI HAKKINDA

İster sâlih ister fâcir, ister mü'min ister kâfir olsun tüm insanlar, berzâhta (kabirde) iken, sabah akşam ahirette bulunacakları makamlarını seyredirler. Eğer cehennem ehlinde ise, cehennemdeki yerini; eğer cennet ehlinde ise, cennetteki yerini seyredir durur. Berzâh âlemine özgü nimetler, (dünyada işlenen) amellerin kalitesine ve değerine göre verilir. Orada görülecek azap da (dünyada işlenen) amellerin kötülük derecesine ve çokluğuna göre verilir.

[İNSANLARIN BULUNDUĞU MAKAMLAR]

⁴⁶ Müellife göre hadiste vurgulanan üstünlük, ibadet ve taatin çok olması ile değil, onun kaliteli olması ile elde edilir.

⁴⁷ Sehâvî, *el-Makâsîdül-Hasene* adlı eserinde (970. hd.) "Bu rivayeti Gazzâlî *İhyâsında* zikretmiş, Irâkî ise, bu hadisi Rasûlullah'a nispetiyle (merfû') bulamadığını, rivayetin sadece Hakîmü't-Tirmizî'nin *Nevâdiru'l-Usûl*ünde Ebûbekir b. Abdillâh'ın bir sözü olarak bulunduğunu söylemiştir. Aliyyü'l-Kârî de *el-Esrâru'l-Mer'fûasın*'da Ebûbekir b. Ayyâş'ın sözü olarak nakletmiştir.

⁴⁸ Berzah, ölüm sonrası kabir hayatıdır. (ç.)

İnsanın ilk yaratılıştan itibaren kaldığı makamlar dörttür.

1-Anne karnı.

2-Dünya.

3-Berzâh âlemi: Ölülerin diriltileceği zamana kadar.

4-Sonu olmayan dâru'l-karâr (ahiret yurdu).

İnsan eğer cennet ehlinde ise, ebedî ve ölümsüz olarak cennet nimetlerinden yararlanacak (Allah Teâlâ bizleri de bu sınıftan kılın!), cehennem ehlinde ise (Allah hepimizi muhafaza buyursun!) ebedî ve ölümsüz olarak azap görecektir.

CENNET LEZZETLERİ VE SEVİNÇLERİ

Cennet, gam ve elemelerden uzak olarak, sevinç ve ona götüren sebeplerle, lezzet ve ona ulaştıran sebeplerle doludur. Oranın sevinci ve mutluluğu, mutlulukların en güzelidir. Lezzetleri de hazların en zevklisidir.

Cennette tadılan lezzetlerin en üstünü Yüce Allah'ın rızasını elde etmek, onun cemâlini seyretmek, sözünü ve selamını işitmek, onun yakınlığıyla ünsiyet peyda etmektir. İşte bu lezzetlerden, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, akla hayale gelmedik birçok sevinçler zuhûr edecektir. Bu nedenle, âhiretteki *meârif* (özel bilgiler) dünyadaki *meâriften* daha faziletlidir.

Âhiretteki bu *meârif*lerden kaynaklanan haller (güzel davranışlar), dünyadaki benzerlerinden daha faziletlidirler. Çünkü âhiret hayatı ve nimetleri, dünyadakilere göre daha tam, daha üstün, daha değerli ve daha süreklidir.

Dünya yaşamında âhiretle ilgili oluşan (güzel) haller, sadece insana acı ve elem veren 'korku' duygusuyla kesintiye uğrarlar. Yüce Allah'ın dünyada iken insanları korku ile minnet altında tutması, onları günahlardan alıkoymak, emirlerine muhalefetten uzaklaştırmak ve ölümleri sırasında (üzerlerindeki) teklifi kaldırmak amacına yöneliktir. Yine, yeme içme, giyme, binme, konaklama gibi diğer haz ve lezzetlerde de durum böyledir. Yani dünyadaki benzer haz ve zevklere göre daha üstün bir durum arz ederler. Bütün bu sayılanlar *meâriften* elde edilen haz ve lezzetlerden daha düşük değerdeler.

CEHENNEM ELEMLERİ VE KEDERLERİ

Cehennem de, gam ve keder ile ona yol açan şeylerle dopdoludur. (Allah bizi korusun!) Bunların en kötü ve şedit olanı, Allah Teâlâ'nın (kula) gazabı ve kını, onu (rahmetinden) tart edip uzaklaştırması ve onun şu sözüne muhatap olmaktır.

"Alçaldıkça alçalın orada! Artık benimle konuşmayın!"⁴⁹

Oradaki eziyet ve elemeler, zakkûm ağacından ve dikenli bitkilerden yemek; irinli, acı ve kaynar sudan içmek; bukağılara ve zincirlere vurulmak; sürekli aşağılanıp, rezil edilerek zillete duçar kılınmak şeklindedir. Cehennem, her türlü sevinç ve neşeden halidir.

⁴⁹ Mü'minûn, 108.

DÜNYADAKİ HAZ VE ELEMLER

Dünya da, tümüyle kulların maslahat ve mefsedetleri ile onlara sebep olan şeylerle doludur. Ancak oranın şerleri hayırlarından, zarar veren şeyleri yarar sağlayan şeylerinden, çirkinlik ve kötülükleri güzellik ve iyiliklerinden daha çoktur. İnsanların orada ulaşmak istedikleri maksatlarının ekserisi, haz ve lezzetleri elde etmek, acı ve elemden uzaklaşmak şeklindedir. İnsanların dünyada en önde olanları, gaye ve maksatları, âhiret meârif ve hallerine ait lezzet ve hazlarını elde etmek olanlardır. Daha sonra, maksatları, âhiretin lezzetlerini ve hazlarını dünya ve onda bulunan haz ve lezzetlerinden daha fazla isteyen kimseler gelir. Bundan sonra, dünya ve ahiret konusundaki niyet ve maksatları eşit olanlar gelir. Daha sonra kendisinde, dünya haz ve lezzetlerini elde etme amacı ağır basanlar yer alır. Bu hususlarda en kötü durumda olanlar ise, âhiret zevk ve lezzetlerine ulaşmak için bırak çalışmayı, onları hiç hatırları getirmeyenlerdir.

Cennet ve cehennem, kalıcı ve sürekli, dünya ise, geçici ve sonlu bir yerdir. O halde, kalıcı nefis şeyleri geçici değersiz şeylerle değişenlere, (manevî) ticaret ve alış-verişinde kâr değil, zarar edenlere yazıklar olsun! İşte bu hususa işaret eden ayet:

"Allah kimi hor ve hakir kılsa, artık onu değerli kılacak bir kimse yoktur!"⁵⁰

Zira onun şakî (kötü) kıldığını kimse iyi (saîd) edemediği gibi onun mutlu kıldığını da kimse şakî (mutsuz) edemez. Onun uzaklaştırdığını kimse yakın edemediği gibi onun yakın kıldığını da kimse uzaklaştıramaz.

MUTLULUKLAR HAKKINDA

Dünya ve ahiret saadeti taatleri yapmakla elde edilir. Mutsuzluğu ise, günah işlemek ve emirlere muhalefet etmekle olur. İnsanlardan kimisi mutlu kimisi daha mutlu, kimisi mutsuz kimisi daha mutsuzdur. Böylece insanlar dört sınıftırlar.

- 1-Hem dünya hem de ahirette mutlu olanlar.
- 2-Hem dünya hem de ahirette mutsuz olanlar.
- 3-Dünyada mutlu, ahirette mutsuz olanlar.
- 4-Dünyada mutsuz, ahirette mutlu olanlar.

Mutluluk ve saadetin tamamı, marifet ve hallerle ve her halükârda Allâh'ın kitabına ve Resûlünün sünnetine sınımsız tutunmakla kazanılır.

FAZİLETLERİN SEBEPLERİ HAKKINDA

Faziletler; İslâm (Müslüman olmak), iman, takva, meârif (bilgiler), ahval (güzel haller), hürriyet, emanet, candan davranma, güzel ahlak, nübüvvet (peygamberlik), risâlet (elçilik), güzel âdâb, iffetli; bağışlayıcı, hoşgörülü, sabır, hilm (ağırbaşlı ve yumuşak huylu olmak), öfkeyi yenmek gibi Kur'ânî ahlâk(lar) ile bezenmekle olur.

⁵⁰ Hacc, 18.

Dünya ve onun metaında, onun görkem ve makamında, mal ve mülkündeki çokluğunda hiçbir fazilet yoktur. Çünkü bütün bunlar, ya fitne ya da fitne sebebidirler.

[KARŞILIKSIZ VERİLEN NİMETLER NELERDİR?]

Yüce Allah bazı nimetleri bahşedebilir. Örneğin, cennet hurileri gibi bazı kullarına, önceden hiçbir amel yapmamalarına karşın ihsanda bulunması, onları cennet köşklerinde barındırması gibi... Yine, boğularak, yanarak, karın ağrısından, hamile iken ölen kimselerin şehit olarak kabul edip kendilerine karşılıksız ihsanlarda bulunması da böyledir. Zira bu tür olaylar, onların iradesi ve isteği dışında meydana gelmiştir. Yine aynı şekilde, dünyada iken bazı kullarına ileri düzeyde akıl ve zekâ vermesi, yakışıklı ve güzel ahlaklı olarak yaratması, onları güzel karakter, kişilik ve duygularla donatması da onun karşılıksız ihsanlarından sayılır.

Allah Teâlâ, bazı insanlara, hiçbir suç ve günah işlememelerine rağmen azap edebilir. Mesela bazı kullarını, çirkin, ahmak, duyuları ve yetileri zayıf yaratması, bazılarını da çeşitli hastalıklar, üzüntüler ve sıkıntılar vermesi gibi. Nitekim cehennemde de bazı varlıklar yaratıp, onlara, önceden işledikleri küfür, isyânkârlık gibi bir suçları olmamasına rağmen azap etmesi de mümkündür. Zira (kâinattaki) bütün yaratma ve işleri düzenleme gücü ve yetkisi sadece ve sadece ona aittir. O, yaratıklarından kimini mutlu ve huzurlu, kimilerini de huzursuz ve mutsuz yapma, kimilerini kendine yakın kimilerini uzak kılma gibi fiillerinden dolayı sorguya çekilemez. Hâlbuki diğer varlıklar, bütün yaptıklarından sorguya çekileceklerdir.⁵¹ Sadece kendisine sığınılan ve güvenilen Allah, bütün kusurlardan ve hatalardan münezzehdir!

SADECE AMEL İŞLEYENE YÖNELİK İYİLİKLER HAKKINDA

Bir kimse, ister farz ve mendup olan bir şeyi yapmak, isterse haram ve mekruh olan bir şeyi terk etmek şeklinde bir amelle Allah'a itaatte bulunursa, sevap kazanılacak bir iş yaptığından dolayı sanki kendi kendisine ihsanda bulunmuş, kendinin ve rabbinin haklarını yerine getirmiş demektir. Alacağı ecir de, yaptığı bu amellerin ve davranışların durumuna ve kalitesine göre değişiklik gösterir. Şu ayetler bu hususa işret ederler.

"Siz bir (başkasına) iyilikte bulunduğunuzda, aslında kendinize iyilik etmişsiniz demektir."⁵²

"Kim sâlih bir amel işlerse, bunu kendisi için yapmış demektir."⁵³

"Her kim bir sâlih amel işlerse, bunu kendileri için yapmış olurlar."⁵⁴

Yine, bir kimsenin alacağı ecir ve sevap, terk ettiği mefsedetlerin çeşidine ve türüne göre değişir. Mübah bir şeyi işleyen kimse, kendisine iyilikte bulunmuş demektir. Ancak bundan elde edeceği bir sevap ecir yoktur. Çünkü mübahlar, yapılması emredilen şeyler cümlesinden değildir.

⁵¹ Enbiyâ suresi 23. âyete gönderme yapılıyor.

⁵² İsrâ, 7.

⁵³ Füssilet, 46; Câsiye, 15.

⁵⁴ Rûm, 44.

BAŞKALARINA YARAR SAĞLAYAN İYİLİKLER HAKKINDA

Herkim, başkalarına yönelik olarak, vacip veya mendup nitelikli bir fiilde bulunur, haram veya mekruh içerikli bir takım davranışlardan kaçınırsa, kendinin, rabbinin ve kendisine iyilikte bulunduğu kimsenin haklarını yerine getirmiş olur. Nitekim Kur'ân-ı Kerim, tümüyle bu nitelikteki özendirilmiş tavsiye ve öğütlerle doludur!

[KONUUYLA İLGİLİ GÜZEL BAHİSLER]

Yüce Allah'a itaatte bulunan bir kimse, aslında kendisine iyilikte bulunmuş olur. Eğer yaptığı iyi davranış, başkalarına yönelik ise, o zaman elde edeceği ecir ve sevap iyiliği dokunduğu kimse sayısınca artar. Bir başka deyişle, bu kimsenin alacağı ecir, (iyilik yaptığı konuda) maslahatın elde edilmesi, mefsedetin defedilmesi şeklindeki durumların varlığına bağlı olarak değişiklik gösterir.

Eğer iyilik ve ihsanda bulunan kişi bir devlet yöneticisi ise, onun iyiliği, yönettiği kişilere, etrafında hizmet edenlere, yardımcılara, ekibine ve halkına yönelik olur. Eğer bu kimse bir hâkim (yargıç) ise, o, (bu işi yapmak suretiyle) rabbine itaat ederek (öncelikle) kendine iyilikte bulunmuş olur.

Eğer bir davada, davacı haklı ise, elde edeceği hakkı kendisine ulaştırdığı için ona ihsanda bulunmuş olur. Aksine davalı haksız, davacı zulme maruz kalmışsa, ona da (davalının) zulmünden kurtarmak suretiyle iyilikte bulunmuş demektir.

Eğer iyilikte bulunan, bir davada (taraf değil de) şâhit durumunda ise, bu kimse, şahitliğini yerine getirerek, hem kendine, hem taraflara yardım etmiş olur. Böylece, zalimin zulmüne engel olmuş, mazlumun da hakkını korumuş olur.

Şayet, iyilikte bulunan kimse bir müftî ise, bu hem kendine, hem de fetva soranlara ihsanda bulunmuş demektir.

[CENNETE GİDEN YOLLAR ÇOK ÇEŞİTLİDİR]

Allah Teâlâ, kullarının girmesi için onlara, cennete giden pek çok kapılar açmıştır. Örneğin, kullarının, bir çelimsiz davayı/koyunu, bir parça hurmayı (infak etmelerini), güzel bir söz (söylemelerini) saf ve katışıksız niyet ve maksatlar (taşımalarına) sevap verir.

Bir kimse, -imkânları ölçüsünde- başkalarına iyilikte bulunmaya karar verirse, -maksadını gerçekleştiremeye bile- sırf bu iyi maksadı nedeniyle ecir ve sevap alır. Bu kasıt ve niyetinden elde edeceği ecir ve mükâfat, kastının yöneldiği şeyin (yani maksûdun) durumuna göre değişiklik gösterir. Mesela, bir kimse, adaletle ve hakkaniyete uygun hükmetmeyi amaçlarsa, bu niyetinden dolayı iki sevapla ödüllendirilir. Birisi, taşıdığı niyetine, diğeri ise, bu güzel davranışa niyet ve azimli olmasına karşılık verilir. İsterse, kendisine (çözümlemesi için) herhangi bir dava konusu gelmesin.

Eğer böyle davalar kendisine arz edilirse, her bir dava için on *hasene*⁵⁵ sevap alır. Bu sevap alma işi, bakılan davaların içeriğine göre de (yani maslahat-mefsedet dengeleri bakımından) değişiklik arz eder.

⁵⁵ *Hasene*'nin ne miktarda olduğunu yalnızca Yüce Allah bilir. (ç.)

Fetvâ verme (*iftâ*) işini üstlenen kimse de iki ecir alır. Ecirlerden birisi, içinde taşıdığı iyi niyetinden, diğeri de, bu işe giriştiğinden dolayı kendisine verilir. İsterse, kendisine hiçbir fetvâ danışılmasın. Kendisine bir takım fetvalar sorulur da, o da bunları cevaplandırır, her bir verdiği cevap için kendisine on *hasene* ecir verilir. Verilen ecirler, konunun içerdiği maslahata göre değişiklik gösterir.

Yine, devlet başkanı, Müslüman halkının maslahatlarını elde etme, onlara yönelik mefsedetleri giderme işine girişirse, (yukarıda sözü edilen *sevap-ecir* durumları) aynısıyla onun için de geçerlidir. Hal böyle olunca Allah katında ancak iyi olmayanlar helak olur.

Şayet, "İki maslahattan biri diğere, bir miskal ağırlığınca ağır basar, maslahatın celbi ve mefsedetini defî aynı anda gerçekleşmesi imkânsız olursa, bu durumda maslahata en uygun olan alınıp mefsedeti en ağır olanı da giderilir mi?" denilirse, "Evet, işte şu ayet buna işaret eder." deriz.

"Kim zerre miktarınca hayır yaparsa, (ahirette) mutlaka onu görür. Kim de zerre miktarınca kötülük yaparsa, mutlaka onu görür."⁵⁶

ETKİSİ SADECE YAPANDA KALAN KÖTÜLÜKLER

Bir kimse, haram veya mekruh işler ya da vacip olan bir şeyin yapılmasına engel olursa bununla sadece kendisine kötülük etmiş olur. Ayrıca kendi hakkını ve Rabbinin hakkını zayi etmiş olur. İşte deliller:

Yüce Allah buyurur:

"Kim bir kötülük yaparsa, kendi aleyhinedir."⁵⁷

"Eğer bir kötülük yaparsanız, kendinize kötülük etmiş olursunuz."⁵⁸

"Kim bir günahı kazanırsa, sadece kendi aleyhine kazanmış olur."⁵⁹

SADECE YAPANLA KALMAYIP BAŞKASINI DA İLGİLENDİREN KÖTÜLÜKLER

Kim, başkasına yönelik bir kötülük yaparak Allah'a isyan ederse, önce kendine zar vermiş ve zulmetmiş olduğu gibi, bir de kendinin, rabbinin ve günahlarını kendilerine yönelik işlediği insan ve hayvanların haklarını zayi etmiş olur.

KONUyla İLGİLİ DİĞER BAHİSLER⁶⁰

A-Kur'ân'a (mushafa) Saygı

Kur'ân mushafına gösterilen saygı çeşitlidir.

1-Bunların en faziletlisi, Kur'ânla amel etmektir. Diğerleri şunlardır:

2-Görünür pisliklerden (necâsetten) uzak tutmak.

3-Tükürük, balgam gibi pis şeylerden uzak tutmak.

4-Abdestsiz, cünüp ve hayızlı kimselerin ona dokunmamaları.

⁵⁶ Zilzâl, 7, 8.

⁵⁷ Fussilet, 46; Câsiye, 15.

⁵⁸ İsrâ, 7.

⁵⁹ Nisâ, 111.

⁶⁰ Bu bölümde önemli sayılmayan bazı bilgiler bulunduğundan bu tür yerleri çevirmekte fayda görmedik. (ç.)

5-Kılıfsız taşımamak.

6-Diğer eşyalarla birlikte taşımamak.

Mushaf getirilince ayağa kalkmak bidattir. Zira Sahabe döneminde böyle bir uygulama bulunmamaktadır.

Ben –*yukarıda*- zikrettiğim saygı şekillerini sadece Allah'ı büyükleme ve onun kitabını yüceltme amacıyla açıkladım.

B-Mescitlere Saygı

Mescitlere saygıya gelince, bunun göstergeleri şunlardır:

1-Necaset, tükürük, balgam vb. pis nesnelere mescidi korumak.

2-Cünüp ve hayızlı kimselerin orada kalmasını engellemek.

3-Alış-veriş gibi dünya işlerinden korumak.

4-Orada sesi yükseltmemek, yitik ilanı yapmamak.

5-Çocukların ve akıl hastalarının oralara girmesini engellemek.

6-Devlet yöneticilerinin ve hâkimlerin sıkça oralarda toplantı düzenlemelerine engel olmak. Zira bir davada taraflardan biri çoğu defa yalan söyler, davayı bozar. Dolayısıyla oraların bu tip yanlış uygulamalardan korunması gerekir.

Mescitlerin yapılış amacı sadece ve sadece, orada namaz kılmak, (zikir, Kur'ân kıraati ve ilim müzakeresi gibi) diğer ibadet ve faaliyetleri yapmaktır.

Dünyadaki mescitlerin en faziletlisi, *Mescid-i Haram*, sonra *Mescid-i Nebi*, sonra da *Mescid-i Aksâ*dır. Bu mescitleri ziyaret için yolculuğa çıkmak meşru olup, bu mescitleri diğer mescitlerden ayıran bazı özel ahkâm da bulunmaktadır.

C-Namaz Vakitlerinin Taşındığı Hikmetler

Namaz vakitleri, güneşin hareketlerine ve belli mekânlara ulaşmasına bağlı olarak belirlenmiştir. Bu yerlere ulaşması ise, o mekânlara varıp ulaştığını gösteren emarelerle bilinir.

Buna göre, güneş (üzerimizde) tam tepe noktasında ise, bu vakitte artık nafile namaz kılmak mekruhtur. Güneş (tam tepe noktasını geçip) batıya doğru biraz meylenmesi öğle namazının farz olmasının sebebidir. Öğle vaktinin sonu, bir kimsenin gölgesinin kendi boyunun iki misline ulaşmasıyla gerçekleşir. Bu andan itibaren ikindi vakti girer, bu nedenle bu vaktin namazı ve ona bağlı nafiler kılınır. Güneş sararmış bir renge ulaşınca, bu vakitte nafile namaz kılmak mekruhtur. Güneşin batmasıyla akşam namazı ve ona bağlı sünnetleri kılmak gerekir.

Akşam vaktinden sonra güneş ışıklarının etkileri tamamen kaybolduğunda (yani şafak sona erdiğinde) yatsı namazı ve ona bağlı namazların kılınma vakti başlamış demektir. Gecenin son üçte birine ulaşıldığında ise, abidlerin istiğfar, (teheccüd) namaz(ı), zikir etme, dua ve yalvarışta bulunma vakti başlar. Fecr-i sâdik (gerçek şafak) doğduğunda sabah namazı ve ona bağlı diğer namazların kılınma vakti girer. Sabah namazından sonra, güneş doğuncaya kadar ki sürede nafile kılmak yine mekruhtur. Güneş doğup, bir mızrak boyu yükselince, duha ve diğer nafiler kılınabilir.

Gecenin tam ortasında bir farz namaz kılınması zorunlu kılınmamıştır. Bunun nedeni kullara getireceği meşakkat ve eziyettir. Allah'a yaklaşmaya sebep olacak bir takım nafiler ibadet ve taatler de bulunabilir.

Bütün bu anlatılanlara göre, en uzun vakit, yatsı iken; en kısa olanı akşamın vaktidir. [Bu namaz vakitlerinin neden uzun ve neden kısa olarak belirlendiği konusunda sağlam/güvenilir bir bilgiye ulaşamadım.]

Namazlar vakitlere ayrılmış, tüm namazlar, insanlara güç geleceği ve onları usançlığa sevk edeceği endişesinden dolayı, tek bir vakte toplanmamıştır. Zira *huşû ve hudû*, (yani, kendini bütünüyle namaza vererek yoğunlaşmak) zaman bakımından çok kısa süren bir hal olup, onların sürekli olarak yaşanması oldukça zordur. İşte bu nedenle namazlar, ayrı ayrı zamanlara dağıtılmıştır. Bu vakitlerden bazılarının birbirine oldukça yakın olarak belirlenmesi, kulun, uzun aralıklardan sonra rabbini unutmamasının önlenmesi amacıyla matuftur. Bu hususu beyan sadedinde Yüce Allah şöyle buyurur:

"*Beni anmak için namaz kıl!*"⁶¹ Yani *beni hatırlamak için* namaz kıl! Zira Allah, kendisini zikredip ananı kendisi de zikredip anar. Kendisine yapılan şükre, daha fazlasıyla karşılık verir. İşte namaz ibadeti de böyle bir zikri ve şükürü içine almaktadır. Eğer kul, taatleri yerine getirerek, günahlardan kaçınarak ona teşekkürde bulunuyorsa, Yüce Allah da ona keremi ve fazlıyla karşılık verecektir. Şu ayet bu hususa işaret eder:

"*Kim gönülden bir hayırda bulunursa, şüphesiz ki Allah buna karşılık veren ve her şeyi bilendir.*"⁶² Yani, kulun yaptığı hayra, sevapla karşılık verir. Onun az çok ne iyilik yaptığını bilir. Kulun yaptığı taatin azlığı ya da çokluğuna göre karşılığını belirler demektir.

Sözünü ettiğimiz beş vakitte namaz kılmanın neden mekruh sayıldığını tespit edemedim! Aynı şekilde güneşin, şeytanın iki boynuzu arasından doğduğu şeklindeki bir bilginin de ne anlama geldiğini (ta'lilini/gerekçesini) çözemedim!

Bazıları buna, "bu zamanlarda güneşe tapanların ibadet ettiklerini bu yüzden onlara benzememek için bu vakitlerde namaz kılmanın mekruh kılındığını" gerekçe olarak ileri sürmüşlerse de, bu doğru değildir. Çünkü içinde Yüce Allah'ın dışındaki varlıklara secde edilen vakitlerde O'nu tazim etmek, Allah düşmanı kâfirleri yenip rezil etmek evladır.

Bilmediğim konuda zorlama yorumlar yapmak, anlamadığım şeylere cevap vermek istemem. Sadece Yüce Allâh'ın, peygamberimizin kastettiği şeyi bana ilhâm etmesini umarım!⁶³

Şu da var ki, yukarıda belirtilen gerekçe doğru olsa bile sebebi olan bir namazla olmayan bir namaz arasında fark nedir? Bu hususta başvurulacak yöntem, müşkül (sorunlu) olanı müşkül, açık olan durumu da açık olarak kabul etmektir. Bunu dışında zorlamalara girenler cehalet ve yalandan kaçınamazlar. Eğer güneş, bazılarının zannettiği gibi rabbine itaat eden bir canlı varlık ise, onun bu taat

⁶¹ Tâhâ, 14.

⁶² Bakara, 158.

⁶³ İşte bu sözleyle İzz b. Abdisselâm (r.a.), ilmin de bir sınırı olduğunu zarif bir şekilde ifade etmiş oluyor. Yani, o, bilmediği bir konuda zoraki konuşmaya, görüş serdetmeye kendini yükümlü hissetmiyor. Sınırlarını ve sorumluluklarını gayet iyi biliyor. Onun bu erdemli tavrı, günümüz ilim erbabına da mesaj yüklü bir göndermeyi ihtiva etmektedir. (ç.)

hareketine bizim de muvafakat etmemiz emredilmiştir. Zaten hayırda bir başkasına uymak meşru bir tavidir.

[EHL-İ HARB'⁶⁴İN MALLARI]

Ehl-i Harbin malları dört kısımdır.

1-Hırsızlık yoluyla alınanlar.

2-Hukûkî bir işlem yoluyla alınanlar.

Bu durumda bedellerinin kendilerine verilmesi gerekir. Çünkü vedâ, emânetler ve hukûkî (diğer) muâmeleler konusunda onlara hıyanette bulunmak caiz değildir. Zira Allah Teâlâ hainlik edenleri sevmez.

3-Savaşta Ehli harpten birini öldüren kişinin onun üzerinde bulunan mallarını alması.

Bu tür malların da beşte biri devlete verilmez. Dolayısıyla bu mallar tümüyle öldürene ait olur. Çünkü öldüren, (bu işi yapmakla) öldürdüğü kişinin müslümanlara vermesi muhtemel zararları önlemiştir. Aynı şekilde bir Müslüman bir kâfirin elini veya ayağını keserse, o kimsenin üzerinden çıkan mallarda hak sahibi olur. Çünkü o, böyle yapmakla müslümanlara yönelecek olası zararları önlemiş olmaktadır. Onun bu şekilde davranması öldürmeye benzemiştir.

4-Herhangi bir savaş olmaksızın kendilerinden alınan *fey'*.

Hz. Peygamber ^[sallallahu aleyhi ve sellem] hayatta iken bu pay onun idi. Zira müşrikleri korkutma gücüne sahip, bir aylık (yol) mesafesinden onların yüreklerine korku salmaya muktedir kılınmıştı. Onun vefatından sonra ise, -en doğru görüşe göre- bu *fey'* (ganimet), beşe ayrılır. Bunun beşte biri devletindir. Geri kalan beşte dördünün ne yapılacağı konusunda iki görüş bulunmaktadır.

a-Birinci görüşe göre, bu tür mallar müslüman ordularına aittir. Çünkü onlar, (İslâm düşmanı olan) kâfirleri korkutma konusunda Hz. Peygamber ^[sallallahu aleyhi ve sellem]'in yerini almıştır.

b-İkinci görüşe göre, bu tür mallar müslüman toplumun yararı için harcanır. Çünkü bu şekilde davranmak, daha genel ve daha faydalı bir yöntemdir. İslâm ordularının düşmanları korkutup caydırması, Hz. Peygamber ^[sallallahu aleyhi ve sellem]'in korkutmasının, bir aylık (yol) mesafesinden korku salmasının yerini alamaz.

Diğer bir görüşe göre, *fey'*in tamamı, ganimetin 1/5 inin harcadığı yerlere harcanır. Kur'ân'ın zâhirine en uygun olan görüş de budur.

5-Ganimetin beş parçaya ayrılıp, bunlardan birinin ayette belirtilen yerlere harcanmasında birçok maslahatın bulunduğu açıktır. Beşte dördü ise, ganimeti alanlara aittir. Çünkü at sürüp savaşmak, ordunun sayısını çoğaltmak suretiyle bu ganimetin kazanılmasına onlar sebep olmuşlardır. Peygamber Efendimiz ^[sallallahu aleyhi ve sellem]'in beşte dört içerisindeki payı, bir süvarinin alacağı pay kadardı. Bu da 1/5 in içindeki beşte bire ek olarak üç paydır.

Şöyle sorulabilir:

⁶⁴ İslâm ülkesinin dışındaki ülkelerde yaşayan kimseler. Onların yaşadığı yerlere *dâru'l-harb* denir. Bkz. Özel, Ahmet, *İslam Hukukunda Ülke kavramı*, İstanbul 1988, s.49 vd. (ç.)

"Düşmana karşı koymak konusunda süvarilerin birbirinden farklı oldukları halde niçin ganimetten eşit pay alırlar?"

Buna cevap olarak şöyle deriz:

Savaşa katılanların her birinin savaşta ne ölçüde yararlı olduğunu tespit etmek imkânsız olduğundan düşmana karşı daha sert savunma yapan ile daha hafif savunma yapanı eşit kabul ettik. Nitekim orduya katılarak kalabalık eden kimseler ile bizzat savaşanları eşit yaptık. Savaşma ve düşmana karşı koyma konusunda yayalar arasında da fark olduğu halde onlar da eşit pay alırlar.

ÜSTÜN GELMEYİ İÇEREN BAZI EYLEMLER HAKKINDA

Gâlip gelmek, mağlup için kuşatıcı, gam ve acı verici; galip olan için sevin-dirici, mağlup olanı alaya alıp onu rezil etmeyi sağlayan bir durumdur. Bu tür fiilleri işlemek caizdir. Hatta kâfirlere karşı böyle davranmak vacip, öldürülmeleri gerekli olanlara galip gelindiğinde ise caiz olur. Gâlip olma maslahatı baskın olduğundan dolayı öldürülmeleri caiz olanlara da böyle davranmak caizdir.

Kumarda galip gelmek ise haramdır. Kumar yoluyla mal alındığında, kaybeden kişinin düşmanlık ve öfkesi, kazananın ise yenileni alaya alması artar. Bu ise haramdır. Kumarda kaybedilen mal, kaybedenin zimmetinde kalır.

Yarış ve mücadelede galip gelmek ve bunun için konulan ödülü almakta bir sakınca yoktur. Çünkü bu tür etkinlikler, savaşa bir hazırlık sayılır. Savaşa hazırlanma maslahatları, mefsedetlerine üstün geldiği için maslahat tarafı tercih edilir. Üstelik bunda galip gelen, galip gelme ve yarış için konulan ödülü kazanmanın sevincini elde eder. Mağlup olanlar ise, yalnızca kaybetme ve ödülü kaçırma üzüntüsünü duyar.

Satranç oyunu, galip gelenin mağlup olana zarar verme, onunla alay etme sonucunu doğurur. Bununla birlikte bir de bedel alınacak olursa, mefsedetlerinin katlanması sebebiyle haram olur. Âlimler, bir bedel alma söz konusu olmadığında kumar oynamanın hükmü hakkında ihtilaf etmişlerdir.

Tavla oyunu, bir bedel karşılığında olursa haramdır. *-En doğru görüşe göre-* bedelsiz oynansa da haram olur. Tavlanın niteliğini tam olarak bilmediğim için bu hükmün gerekçesini bilemiyorum. Bu sebepten dolayı tavla ile satrancın içerdiği kötülükleri de birbirinden ayırma imkânına sahip değilim.

Hakkı bildiği halde batıl bir sebeple *cedel'* (tartışma)de galip gelen kimse, *cedel* yapması ve hasmını yenmesi sebebiyle günahkâr olur. Toplumun önünde son derece müşkül ve zor soruların ortaya atılması caiz değildir. Çünkü bu, onların yoldan sapmasına ve şüpheye düşmesine neden olur. Yine anlayışı kıt kişilerin önünde, onların yoldan sapmaması için ihtisas isteyen ilimlerden bahsedilmez. Her sır ifşa edilmez, her haber yayılmaz.

BİR KONU:

Şöyle bir soru sorulabilir:

'Hz. Peygamber ^[salallahu aleyhi ve sellem]: "İmân yetmiş küsur şubedir. Bunların en üstünü 'Lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur.) sözünü söylemek, en düşüğü,

yoldan (insanlara) eziyet veren şeyleri kaldırmaktır"⁶⁵ buyurmuş, Yüce Allah da ayette, "Zerre miktarı hayır yapan (kıyamette) onu mutlaka görür"⁶⁶ şeklinde beyan etmiştir. Bu iki nassın arasını nasıl telif edebilirsiniz?

Buna iki açıdan cevap verilebilir.

Birincisine göre, hadiste belirtilen şey, mefsedetleri def etmek, ayette sözü edilen 'zerre miktarı' ise, maslahatların elde edilmesidir.

İkinci yaklaşım diğerine göre daha uygun ve yerindedir. Buna göre, imanın mecâzî olarak şubeleri, en son olarak, yoldan, gelip-geçenlere eziyet veren şeyleri kaldırmaya kadar iner ve son bulur. Çünkü imânın şubeleri, diğer ihsân türlerinden daha faziletlidir. Bildiğimiz üzere yoldan eziyet veren şeyleri kaldıran kişi, aslında yoldan gelip-geçenlerin tamamına iyilikte bulunmaktadır. Bu, faydanın katlanmasına bağlı olarak sevabı da katlanan tek bir fiildir. Müezzin ve hatibin sevabı da seslerini duyanların sayısına bağlı olarak katlanır. Tek bir sözle bir topluluğa iyiliği emredip kötülükten alıkoymak da böyledir. Bir konuda müjde veya uyarıda bulunmada da durum aynı bu şekildedir. İşin doğrusunu en iyi Allah bilir.

⁶⁵ Buhârî, İmân, I/51; Müslim, İmân, I/63.

⁶⁶ Zilzâl, 7.